

Az első világháború néhány szociál-pszichológiai következménye

Syč, A. I.: *O nekotorych social'no-psichologičeskich posledstvijach pervoj mirovoj vojny.* = *Voprosy Istorii*, 2001. 11–12. no. 109–113. p.

Az első világháború különböző (politikai, gazdasági, haditechnikai stb.) következményei közül a társadalom-lélektani következményeket tanulmányozták eddig a legkevésbé, noha ezek elmélyült tanulmányozása rendkívül fontos, ugyanis lehetővé teszi a háború utáni bonyolult és sokrétű kérdések adekvát megvilágítását, a politikusok és a népek viselkedésének okait és lefolyását.

A háború a legpusztítóbb és legszörnyűbb cselekvés az emberi pszichikum ellen, ráadásul az 1914–1918 közötti periódus precedens nélküli az emberiség addigi történelmében: a háború áldozata lett 10 millió ember, kétszer annyian szenvedtek sérülést, 7 millió ember vált nyomorékká, az éhezéstől és a nélkülözésektől több mint 5 millió polgári lakos pusztult el, azaz a háború több kárt okozott, mint az összes európai háború a megelőző ezer évben, továbbá jelentősen csökkent a születési és megnőtt az elhalálozási arányszám. A harctereken egy egész nemzedéknyi férfi esett el, ami nagymértékű demográfiai hullámvölgyet idézett elő. Érthető tehát az a pszichológiai sokk, amelyet a fenti kolosszális méretű veszteségek váltottak ki a hadban állt országokban. Az áldozatok száma olyan magas volt, hogy egy újabb háborútól való félelem annyira beköltözött az emberi lelkekbe, hogy pl. Franciaország és Nagy-Britannia vezetői politikájuk kialakítása során ezt is kénytelenek voltak számításba venni. A szovjet történetírás ezt a jelenséget rövidlátó, osztálykorlátoktól terhes politikaként értékelte. Ez ugyan részben igaz, de egyúttal felületes értékelés is. A félelem olyan nagy volt, hogy a közvélemény óvakodott attól, hogy bármilyen lokális konfliktusba keveredjék egy-egy ország kormánya, amely azután világháborúhoz vezetne. Ehhez járultak azok a hírek is, amelyek Anglia és Franciaország katonai gyengeségéről, felkészületlenségéről szóltak. A félelem okozta társadalmi pszichózisról írt pl. André Maurois is. Ez a pszichológiai jelenség magyarázza azt a tényt is, hogy miért fogadták a müncheni egyezményt lelkesen és megkönnyebbülten. Éppen ez a hangulat akadályozta meg Londont és Párizst abban, hogy megfelelően értékeljék a fasiszta veszélyt, és mozgósítsák népeiket az ellene való harcra. A világháborús emberi veszteségek nagysága vezetett ahhoz, hogy az angol és francia politikusok tétlenül nézték 1939 szeptemberében szövetségesük, Lengyelország lerohanását. Az egyik francia tábornok mondta akkoriban: „Franciaországban alacsony a születések száma, és hatalmas veszteségeket szenvedtünk. Nem viselnénk el egy újabb vérontást.” A '20-as évek szellemi krízisét növelte az is, hogy a hadiiparba bevont polgári lakosság a háború után nehezen tudott visszaállni a hétköznapi életbe: infláció, munkanélküliség stb. nehezítette a létet, csalódottság, kilátástalanság lett úrrá az embereken. Különösen érzékenyen hatott ez a veteránokra, akik ellenségesen viszonyultak a polgári néprtegekhez, akik korábban hálát rebegetek a haza védőinek, most pedig nem törődtek velük.

Sok orosz történész ebben a vonatkozásban Churchill szavait idézi: „A faszizmus a kommunizmus torzszülötte”. Ezzel a tézissel nem lehet egyetérteni, mert nagyon leegyszerűsíti a jelenség kialakulása lényegét. A vizsgált időszakban a bolsevizmus fenyegetését látni mint a faszizmus előidézőjét, aligha lenne helyes, ugyanis a „kommunista tényező” legfeljebb erősíthette a folyamatot.

A háború következménye volt – mint lélektani tényező – a nemzedékek közötti konfliktus erősödése is. A '20-as évek fiatalosága gyanakvással viseltetett az idősebb nemzedék iránt, mert felelősnek tartotta a háború szenvedéseit. Meggyengült tehát az értékek és tradíciók hagyományosan szokásos átadása is. F. Gilbert amerikai történész megállapította, hogy a '20-as években a fiatal nemzedék igen kis része volt képes karriert csinálni, mert a vezető pozíciókat az 1914 előtti nemzedék tagjai töltötték be. Így tehát a nemzedékek között szakadék keletkezett, ami azután elidegenedéshez, individualizmushoz vezetett.

Az eddig felsorolt pszichológiai jelenségek természetesen jelentkeztek a gyarmati és függő országokban is, mivel a háborúban a gyarmati országok lakosságának milliói is részt vettek, akik megértették részvételük gazdasági fontosságát és követelni kezdték jogaikat. Ez a jelenség később nemzeti-felszabadító mozgalommá, illetve háborúvá nőtt.

A háború pszichológiai következményeit nem merítettük ki teljesen – írja a szerző. Tanulmányozásuk azért is fontos, mert jelentős politikai tanulságokkal jár. Minden társadalmi kataklyzma komoly szellemi krízist okoz – fejezi be a szerző.

Wernke Géza

Szöveggyűjtemény az egyházi szláv nyelv történetéhez

*Hollós, Attila – Szőke, Lajos: Introduction into the History of Church Slavonic.
A Chrestomathy (XV–XIX c. Texts) – Vvedenie v istoriü cerkovnoslavjanskogo äzyka. Hrestomatiä (XV–XIX vv.).
Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 180 p.*

A IX. században Szent Cirill és Metód által szláv liturgikus nyelvként létrehozott óegyházi szláv nyelv különféle, a helyi nyelvekhez többé-kevésbé alkalmazkodó változatokban, úgynevezett redakciókban az ortodox, majd részben az unitus szlávok és a románok egyházi nyelveként funkcionált a történelmi Magyarországon is. Az egyházi szláv tanulmányozása, a különféle lokális redakciók jellegzetességeinek a felismerése így nemzeti-seink művelődéstörténetének tanulmányozásánál megkerülhetetlen. Hozzá kell tenünk ehhez, hogy az ortodox szlávok mellett a glagolita írású liturgikus könyveket használó horvátok is az egyházi szláv helyi szerkesztésű változatát művelték. Megjegyzendő az is, hogy a szláv nyelvek közötti különböző korokban különböző irányú és intenzitású kölcsönhatások következtében az egyébként nem ortodox szlávok nyelve sem mentes az egyházi szláv hatásától. Az ortodox szlávoknál a nemzeti irodalmi nyelvek kialakulásánál is mindenütt igazodási pontot jelentett az egyházi szláv, akár mert beépült az a modern irodalmi nyelvbe (mint az oroszoknál), akár mert éppen a tőle való programszerű elhatárolódás lett az új irodalmi nyelv megteremtésének vezérlő elve (mint például a szerbeknél vagy az ukránoknál). Ennélfogva valamilyen mértékben az összes szláv kultúra, de természetesen főleg az ortodox szláv kultúrák, valamint a régebbi román kultúra tanulmányozásához elengedhetetlen az egyházi szláv nyelv helyi változatainak a tanulmányozása is. Míg azonban a klasszikus, IX–XI. századi óegyházi szláv (ószláv, óbolgár) minden egyetemi szintű szláv filológiai stúdium alapját képezi, s így egyetemi tankönyvekkel – nyelvtanokkal és szöveggyűjteményekkel – mindenütt el van látva, addig ennek a nyelvnek a későbbi lokális változatai jobbra csak a konkrét egyedi szövegek formájában állnak a kutatók rendelkezésére, s a nemzetközi szlavisztikában is ritkaságszámba mennek az olyan összeállítások, amelyek segítségével ezek a késői nyelvváltozatok egy-

mással is összevetve tanulmányozhatók. Mindezek a körülmények indokolják, hogy a két ismert hazai szlavista, Hollós Attila és Szőke Lajos XV–XIX. századi szövegekből összeállított egyházi szláv szöveggyűjteményt adott ki mintegy bevezetésül e nyelv tanulmányozásába. A könyv metanyelvei az angol és az orosz, így nemzetközi használatra is kiválóan alkalmas.

Rövid előszavukban a szerzők hangsúlyozzák, hogy a szövegeket elsősorban a nyomtatott liturgikus könyvekből vették, mivel azok voltak a legnagyobb hatással a későbbi fejlődésre, azonban a néhány XIV–XV. századi kéziratos szövegből is adnak mintát a könyvnyomtatás előtti kor nyelvi állapotának illusztrálására. A bemutatott szövegek többsége budapesti, krakkói, kijevei, nyíregyházi (a máriapócsi kolostor anyaga) közgyűjteményekben, illetve a Vatikánban őrzött könyvekből származik.

A könyv anyaga három fő fejezetre oszlik. A délszláv redakció (11–25. p.) nyolc szerb és egy bolgár szerkesztésű szöveggel van képviselve. A szerb szerkesztésű szövegek a montenegrói Cetinjében (1494), Belgrádban (1552), Velencében (1554, 1561, 1566) nyomtatott liturgikus könyvekből és szerbiai kéziratokból származnak, a bolgár szerkesztés egy XIV. századi kézírral van képviselve.

A keleti szláv redakcióhoz sorolt szövegek teszik ki a könyv nagyobb részét (26–127. p.). Ezek között az ukrán szerkesztésűek Krakkó (1491), Ilyvó (Lemberg, 1574), Osztrog (1578, 1580/81), majd ismét Ilyvó (XVII–XVIII. század) nyomdáiból kerültek ki eredetileg. A fehérorosz szerkesztést egy XVI. századi kéziratos evangélium és a Franciszk Szkorina által Prágában és Vlnában kiadott Biblia (1517–1519) képviseli (a tartalomjegyzékben ez a két szöveg tévesen négynek látszik). A nagyorosz szerkesztésű szövegeket három XIV–XVI. századi kéziratos bibliarészlet vezeti be, majd XVI–XVIII. századi moszkvai nyomtatványok következnek. Itt kapott helyet a Bacsinszky András (1732–1809) munkácsi görög katolikus püspök által 1804–1805-ben a budai Egyetemi Nyomdában megjelentetett teljes egyházi szláv nyelvű Biblia egy részlete is. A keleti szláv redakcióhoz sorolták a szerzők a két moldvai XVI. századi kéziratos és egy erdélyi nyomtatott (Brassó, 1576) szöveget is.

Külön fejezetben kaptak helyet a horvátországi és boszniai egyházi szláv szövegek. A glagolita betűs horvát szövegeket egy kézirat, valamint Velencében (1483, 1491, 1527), Zengben (1494), Rómában (XVII–XIX. sz.) nyomtatott katolikus liturgikus könyvek képviselik. A jellegzetes bosnyák cirill írással (*bosančica*) készült szövegeket két részlet mutatja be egy 1571. évi velencei nyomtatványból.

A könyvet szójegyzék zárja (168–180. p.), amelyben a szerzők az általuk ritkábbnak tartott egyházi szláv szavak angol, illetve orosz nyelvű értelmezését adják.

A gondosan szerkesztett szöveggyűjtemény megjelenése nyelvészek mellett az ortodox szláv népek – többek között a történelmi Magyarország számos kisebbsége – művelődéstörténete iránt érdeklődő olvasók számára is fontos tájékoztatást nyújt.

Zoltán András

I. Miklós cár és a lengyel nyelv

Uspenskij, Boris: Nikolaj I i pol'skij azyk (Ázykovaá politika Rossijskoj imperii v otnošenii Carstva Pol'skogo: voprosy grafiki i orfografii). = Die Welt der Slaven, XLIX. Jahrgang, 1. Heft, 2004. 1–38. p.

Borisz Uszpenszkij, a világhírű, hazánkban is jól ismert kiváló orosz filológus¹ ismét szenzációs lelettel rukkol elő a német szlavisztikai folyóirat hasábjain: egy olyan, a maga korában titkosnak minősített brosúrát ismertet, amely az orosz cári kormányzatnak a lengyel nyelv cirill betűkkel való írásának bevezetésére vonatkozó terveit tartalmazza. Mindez az Orosz-Lengyelország lakosságának eloroszosítására irányuló politika része volt az 1863–1864. évi lengyel felkelés vérbefojtása után. Ennek keretében 1865 és 1869 között több lengyel nyelvű elemi iskolai tankönyvet nyomtattak cirill írással Szentpétervárott, illetve Varsóban. A brosúra, amely a maga korában belső minisztériumi munkaanyag lehetett, nem volt ismert korábban, valószínűleg az orosz közoktatási minisztériumban készült 1864-ben, a szerző véletlenül bukkant rá egy moszkvai antikváriumban.

Amint az ismertetett dokumentumból kiderül, már 20 évvel korábban, 1844-ben felmerült az ötlet: ekkor fordult ugyanis I. Miklós cárhoz Uvarov közoktatási miniszter és Paszkevicz varsói helytartó azzal a javaslattal, hogy a lengyel nyelvre is alkalmazzák az orosz ábécét. Valójában azonban az egész kezdeményezés a cártól indult ki, Paszkevicz és Uvarov tulajdonképpen az uralkodó ötletét megvalósítandó tették meg javaslatukat. Uvarov gróf volt az orosz államiség híres hármas alapelvének – ortodoxia, autokrácia, népiesség – megfogalmazója; erre 1832-ben, az 1830–1831. évi lengyel felkelés leverése után került sor. Paszkevicz ennek a felkelésnek (majd később a magyar szabadságharcnak) az elfojtójaként vonult be a történelembe, és kapta meg a „varsói herceg” címet. A javaslat tehát az I. Miklós korabeli oroszosítási politikába illeszkedik, de megfelelt a szlavofil ideológiának is. A latin betűs lengyel ábécé felváltása a cirill írással éppen az uvarovi formulát valósítja meg: az orosz cirill ábécé a kifejezetten szláv ábécé (mert szláv szükségletre hozták létre) szemben a nemzetközi latin ábécével; mivel a lengyelek szlávok, használják tehát ők is a szláv ábécét. Továbbá: mivel a cirill írás az orosz birodalom ábécéje, térjenek át rá a lengyel kormányzóságok is (amint később a Szovjetunióban is majdnem minden népnek át kellett térnie a cirill írásra). Végül az orosz ábécé mint ortodox vallású nép írása szemben áll felekezeti alapon is a katolikus lengyel írással.

Az ismertetett és hasonmásban is közölt dokumentum felidézi az 1844. évi munkálatoikat. Ezek lényegében megőrizték a lengyel helyesírás elveit, csupán a latin betűket váltották fel cirill betűkkel, tehát a cirill betűs íráskép igen egyszerűen levezethető lett volna a latin betűsből. A mellékjeles lengyel betűket ugyancsak mellékjeles cirill betűk váltották fel, tehát igencsak módosított orosz ábécé jött volna létre erre a célra. A bizottság azonban Uvarov vezetésével akkor úgy döntött, hogy nem célszerű ezzel foglalkozni, és az ügy ezzel elhalt. I. Miklós azonban később, 1852-ben ismét érdeklődött az akkori közoktatási miniszternél az ügy állása iránt. Sirinszkij-Sihmatov akkori miniszter elébe menve a felsőbb óhajnak, sietett kijelenteni, hogy a cirill írás bevezetése a lengyel könyvekben most is lehetséges. Ekkor azonban egy egészen más írási rendszer keletkezett, mégpedig sze-

¹ Vö. pl. Borisz Uszpenszkij, *A kompozíció poétikája*. Budapest, Európa, 1984; Á. R. Óndlíneč, *Činnič' dónněiái ečnlđrňóđiitái 'čűeř' (XI–XVII áá.)*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1988.

mélyesen I. Miklós részvételével és az ő javaslatai alapján, amely lényegében a lengyel kiejtést próbálta érzékeltetni az orosz ábécé betűivel. Ez az átírási rendszer ilyen módon nem a lengyelek, hanem inkább az oroszok céljait szolgálta. Az orosz kormányzat azt a látszatot kívánta kelteni, mintha a kezdeményezés nem hivatalos, hanem tudományos körökből indult volna ki. Ezért megbíztak két „ortodox vallású lengyelt” – Szerbinovics és Dubrovcszkij professzorokat – egy olyan lengyel irodalmi antológia összeállításával, amely az újonnan javasolt átírási rendszerben közöl szemelvényeket a lengyel irodalomból cirill betűkkel. A könyv Dubrovcszkij neve alatt jelent meg egy magánkiadónál, de a minisztérium eljuttatta az összes, fennhatósága alá tartozó lengyel iskolába. A szakirodalomban mindaddig úgy tudták, hogy a könyv Dubrovcszkij saját kezdeményezésére, az ő egyéni pánszláv meggyőződése kifejezésekként keletkezett; a most publikált anyag egyértelművé teszi, hogy a cári kormányzat megrendelésére íródott. A könyv látszólag az orosz közönséghez szól, de mivel eleve a lengyel tanintézetekbe juttatták el tömegével, nyilvánvaló, hogy valójában a cirill írás bevezetésére irányuló tudatos kormányzati lépés volt: egy ilyen könyv szétküldése a lengyel iskolákba arra volt hivatva, hogy a lengyeleket a levett felkelés után hozzászoktassa ahhoz a gondolathoz, hogy lengyel szövegeket cirill betűkkel is lehet írni. A könyv megjelentetéséről szóló jelentésre I. Miklós 1852-ben saját kezűleg azt a megjegyzést írta, hogy ezt a könyvet kellene bevezetni a lengyel iskolákban a jelenleg használt ábécés könyvek helyett.

Borisz Uspenszkij nézete szerint e cári megjegyzés természetes következménye volt a cirill betűs lengyel ábécés és egyéb iskolai tankönyvek megjelentetése az újabb lengyel felkelés leverése után, 1865-től kezdődően. Ezt támasztja alá Dubrovcszkij szemelvénygyűjteményének 1866. évi második kiadása, amely már nem magánkiadónál, hanem az Orosz Császári Tudományos Akadémia nyomdájában jelent meg, s első címlapján immár leplezetlenül hirdette, hogy a közoktatási minisztérium rendeletére adták ki. I. Miklós ekkor már régen nem volt az élők sorában (1855-ben halt meg), azonban az új körülmények között az a program valósult meg, amelyet ő fogalmazott meg legtalálébban még 1833-ban, az első lengyel felkelés után Paszkevicznek írt levelében: „a lengyeleket önmaguk ellenében és mintegy erőszakkal kell boldoggá tenni”.

Zoltán András

Az örmény-kipcsak nyelvemlékek jelentősége lengyel és ukrán nyelvtörténeti szempontból

Stachowski, Stanisław: Zabytki języka ormiańsko-kipczackiego jako źródło do historii słownictwa polskiego i ukraińskiego XVI–XVIII w. = Ukraina – między językiem a kulturą. Pod red. Adama Falowskiego i Bożeny Zinkiewicz-Tomanek. Kraków: Universitas, 2003 (= Studia Ruthenica Cracoviensia 1), 124–129. p.

A neves krakkói orientalista tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy az örmény-kipcsak nyelvemlékek az ukrán és a lengyel nyelvtörténet – elsősorban a szótörténet – számára is hasznosítható adatokat tartalmaznak.

Az örmények vándorlása igen régi keletű. Okai egyrészt politikaiak (az örmény államok megszűnése, erőszakos kitelepítések, vallási üldöztetések), másrészt gazdaságiak voltak (az előnyös kereskedelmi útvonalak vonzása). A XI. század második felében kezdődő szeldzsuk-török expanzió váltotta ki az örmények kivándorlását a Krimbe és Orosz-

országba. A XIII. században az örményeknek már püspökségük volt Szarajban, az Aranyhorda fővárosában, a Krímben pedig ekkor már érsekségük volt. Miután az oszmán-törökök 1475-ben elfoglalták a Krímben Kaffát, majd 1484-ben a két fontos fekete-tengeri kikötőt, Kiliát és Dnyeszterfehérvárt (Akkerman, ma: Bilhorod-Dnyisztrovszkij), az örmények Moldvába is kezdtek betelepülni. A XVI. század végén és a XVII. század elején a török fennhatóság alá került Örményországban megkezdődött vallásüldözések következtében elindult az örmény kivándorlás Lengyelországba is. Ennél korábban is éltek azonban örmények Lengyelországban. Amikor ugyanis az 1340-es években Nagy Kázmér Lengyelországhoz csatolja Halicsot, a már ott élő örmények lengyel fennhatóság alá kerültek. Lengyelországba ettől kezdve állandóan települtek be örmények az egész oszmán-török fennhatóság alatt álló területről, a Krímből, Moldvából, Anatóliából, sőt Perzsiából is. A legnagyobb örmény kolóniák Lembergben (Lwów/Lvov/Lviv) és Kameniec Podolski-ban (Kamenyec-Podolszk/Kamjanec-Pogyilszkij) voltak, de számos kisebb településen is éltek örmények.

A középkorban Lengyelországba betelepülő örmények kipcsak nyelven beszéltek, amely a török nyelvek családjába tartozik. A krími és a Volga-menti örmények ezt a nyelvet a másképp kunoknak is nevezett kipcsakoktól vették át, akik a Fekete-tenger északi partvidékén és a kazah sztyeppén nomadizáltak. Más feltételezés szerint a lengyelországi örmények eredetileg is kipcsakok voltak, csak az örmény egyház térítette őket keresztény hitre. A kipcsak nyelvet a korban általában tatár nyelvként ismerték, mert a kipcsakoktól a krími tatárok is átvették. A XVII. században ez a nyelv a lengyelországi örmények körében kiment a használatból. A XVI. században betelepülő örmények újörmény nyelven (*ašxarhabar*) beszéltek, s a korábban Lengyelországba települt örményekkel lengyel vagy rutén nyelven érintkeztek. A XVIII. század elején újabb hullám érkezett, ezúttal Moldvából. Ők a nyugat-örmény dialektust használták, amely az erdélyi örmény nyelvjáráscsoporthoz tartozott. Ez a nyelvjárás legtovább a Kelet-Galícia és Bukovina határán fekvő Kuty nevű kisvárosban (ma: Kuti, Ukrajna) maradt fenn. Ma is él Lengyelországban néhány ember, akik beszélik még a kuty-i nyelvjárást: ők onnan települtek át 1945 után.

A középkori lengyelországi örmények tehát kipcsak nyelven beszéltek, de örmény betűkkel írtak. Gazdag írásos hagyatékukban okmányokat, jogi iratokat, történelmi munkákat, szépirodalmi műveket, vallási irodalmat, szótárakat és nyelvtani munkákat találunk. E szövegek feldolgozása a XIX. században kezdődött. Szlavisztikai szempontból ezek a szövegek azért érdekesek, mert a lengyel és rutén (ukrán és/vagy fehér-orosz) környezetben élő örmények kipcsak nyelvre az idők folyamán számos szláv lexikális elemet vett át. Ezek a szláv elemek igen jelentős hányadát teszik ki a kipcsak szövegeknek, s mivel eléggé pontosan datált nyelvemlékekről van szó, fontos forrásul szolgálhatnak a XVI–XVIII. századi lengyel és ukrán szótörténet számára is.

Zoltán András

A KISEBBSÉGGKUTATÁS KÖNYVEK

2004-ben megjelent kötetei:

Zsoldos Attila: **The legacy of Saint Stephen**

Köpeczi Béla: **Rákóczi útjain**

Szarka László: **Kisebbségi léthelyzetek –
közösségi alternatívák**

Miskolczy Ambrus: **Határjárás a román–magyar
közös múltban**

Péntek János (szerk.): **Magyarul megszólaló tudomány**

Rajki Zoltán: **Egy amerikai lelkész magyarországi
missziója**

Miskolczy Ambrus: **Románok a történelmi
Magyarországon**

Papp Klára (szerk.): **„Nincsen nekünk több hazánk ennél”
Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez**

Tóth Judit: **Státuszjogok**

Előkészületben:

Norbert Spannenberger: A Volksbund Magyarországon
1938–1944

Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban

Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó

Bánffy Miklós: Emlékeimből